

Մերզո ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀԱՐՑԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇԱՐԿԱՍՍԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԸ ԴԱՍՍԿԱՆ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ

Դասական գրաբարի հարցական նախադասություններում ևս, հրամայականների նման,¹ շարադասական բաղադրիչների հաջորդականությունը մեծ չափով ենթակա է հնչերանգային գործոնի ազդեցությանը, ավելին, հաճախ գերազանցապես պայմանավորված է դրանով: Միևնույն ժամանակ քննարկվող հարցի տեսակետից հարցական նախադասությունները մասնատելիորեն տարբերվում են հրամայականներից: Վերջիններիս մեջ ստորոգյալն ունի եղանակային (հրամայական) գրեթե միաձև և դիմային (երկրորդ) բացարձակապես միօրինակ արտահայտություն, մինչդեռ հարցական երանգի նախադասություններում ստորոգյալը կարող է արտահայտվել բայի բոլոր եղանակային և դիմային ձևերով: Պայմանավորված վերոհիշյալ հանգամանքով՝ հրամայական երկկազմ նախադասությունները սովորաբար կառուցվածքայնորեն թերի են:² Հրամայական եղանակի բայաձևով արտահայտված գործողության առանձնահատկությունն այն է, որ դրա կատարողը հիմնականում խոսակիցն է, նրան է ուղղված լինում հրամանը: Իսկ խոսակիցն՝ իբրև նախադասության ենթակա, կարող է դրսևորվել միայն անձնական դերանվան երկրորդ դեմքով: Եվ քանի որ հրամայական նախադասություններում բայական ստորոգյալն իր դեմքով ու թվով պարզորոշ ընկալելի է դարձնում ենթական, վերջինս դառնում է միանգամայն ձևական, ուրեմն մաս՝ ավելորդ: Այս է պատճառը, որ նույնիսկ ժամանակակից հայերենի համեմատությամբ «ենթակայի ավելցուկայնությամբ» բնութագրվող գրաբարում հրամայական երկկազմ նախադասությունների գերակշիռ մասը (գրեթե 85%-ը) արտահայտության պլանում ենթակայազուրկ է: Դրան մեծապես նպաստում է մասնաշաղկապ կառույցներում ենթական անվանող կոչականի գրեթե սովորական գործածությունը: Թեև հանդիպում են դերանուն ենթակայի և կոչականի միաժամանակյա գործածության դեպքեր («Դու, Տե՛ր, պահես՝ զանձինս մեր յանարժան խայտառականցս»: «Եւ դո՛ւ, որդի՛ մարդոյ, մարգարեաց ի վերայ լերանցն Իսրայիլի»), այնուամենայնիվ ակնհայտ է, որ կոչականի առկայությունը սովորաբար բացառում է առանց այն էլ ձևական ենթակայի անհրաժեշտությունը հրամայական նախադասություններում («Արքայ՝ քաջ, ունկն դիր սակաւ բանից մերոց»: «Կեղծատը՛ր, հա՛ն մայի զգերանդ յականէ քումնէ» և այլն):

Մինչդեռ վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ երկկազմ հարցական նախադասություններում պատկերն այլ է. այստեղ ենթակայի գեղջման դեպքերը կազմում են ընդամենը 51%, համարյա այնքան, որքան պատմողական նախադասություններում է (47%), գրեթե երեք անգամ պակաս է նրանցում մասնական անվանող կոչականի գործածությունը: Շատ հաճախ սրանցում ենթական կամ նրա միջուկի որևէ բաղադրիչն է հարցական հնչերանգի, ուրեմն մասնախադասության տրամաբանական շեշտի կրողը, ինչպես՝ «Ո՞վ ուրախասցի ընդ յառաջադիմութիւն աշակերտիս», «Ո՞ իսկ խնդրեաց զայդ ի ձեռաց ձերոց», «Ա՞յս հատուցումն եղև ինձ», «Ո՞րք բանից պարտ էր հաստատուն լինել» և այլն: Մինչդեռ հրամայական կառույցներում հրամանն արտահայտողը և տրամաբանորեն շեշտվածը գերազանցապես ստորոգյալն է կամ լավագույն դեպքում մասնականը, իսկ ենթական եզակի դեպքերում է շեշտի տակ: Ավելին, սրանցում ենթակայի միայն անձնական դերանվամբ արտահայտվելը գրկում է նրան որոշիչ կամ հատկացուցիչ լրացում ունենալու հնարավորությունից, իսկ դրանց կամ ամբողջապես ենթակայի միջուկի բացակայությունը՝ հրամայական նախադասությունների մեծ մասում, անշուշտ, սահմանափակում է շարադասական բաղադրիչների փոխդասավորության տարբերակային բազմազանությունը:

¹ Տե՛ս Մ. Հ ա յ ը ա պ ե տ յ ա ն, Հատուկ հնչերանգով նախադասությունների շարադասական կառուցվածքները դասական գրաբարում, ԳԱԱ Օհրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ 5, Գյումրի, 2002, էջ 40:

² Նույնը:

Մյուս կողմից էլ, քանի որ հրամայական նախադասությունների մեջ հնչերանգային բարձրակետում ստորոգյալն է, որովհետև նրանով է արտահայտվում հրամանը («Ապաշտեա՛ դու ի չարեացո՞ քոց յայոցանէ», «Պատմեցէ՞ք ի հեթանոսս զգործս նորա»), ապա այն իբրև տրամաբանական շեշտի կրող, սովորաբար ձգտում է դեպի նախադասության սկիզբ, որտեղ հրամանի ուժն ամենաբարձրն է, մանավանդ կոչականի բացակայության դեպքում: Մրան հակառակ՝ հարցական նախադասություններում հարցական հնչերանգը կարող է իր վրա կրել նախադասության անդամ կամ ոչ անդամ յուրաքանչյուր շարադասական բաղադրիչ, ինչպես օրինակ՝

Բնքն իսկ իւրովի չկարէ՞ր զերկինս և զերկիր...սունել /Եզն., 116 /: Օրէ՞նքն մեր պատճառք իցեն անվաստակ լինելոյ առաջի քո /Եղ., 92/: Ա՞յս հատուցումն եղել ինձ /Բուզ., 224/: Կատարեալն յուննէ՞ կարօտանայր խնդրել զորդի /Եզն., 117/: ...արդ զտարերս աստուածս խոստովանիք /Եղ., 110/: Եւ արդ ո՞չ արդեօք առաւել աստանօր զարմասցիս ի վերայ մերոյ ճշմարտութեանս /ՄԽՊՀ, 85/: Մի՞թէ հրէից միայն Աստուած իցել է հեթանոսաց ոչ /ն. տ., 169/ և այլն:

Ընդ որում, հարցում արտահայտող միավորն առաջադասվելու ընդգծված միտում ունի, իսկ քանի որ այդ դերով կարող է հանդես գալ, ինչպես ասվեց, նախադասություն կազմող բառերից յուրաքանչյուրը, բնականաբար հարցական նախադասություններում շարադասական բաղադրիչների փոխդասավորությունը զգալի չափով կախված է հարցում արտահայտող բառի ինչպես դիրքից, այնպես էլ նախադասության մեջ նրա շարահյուսական գործառնությունից: Այսպես, եթե ստորոգյալի լրացումներից մեկն հարցական հնչերանգի կրողն է և այդ պատճառով տեղափոխվել է նախադասության սկիզբը, ապա ստորոգյալն իր միջուկի ամբողջականության պահպանման թելադրանքով սովորաբար հարում է նրան, ինչը կարող է առաջ բերել նախադասության գլխավոր անդամների շարադասության սովորական կարգի {SP} շրջում: Հմնտ. «Արծուի վերանայ քով հրամանաւ» և «Ըն՞չ հրամանաւ վերանայ արծուի» կամ «Որդիքն Իսրայիլի առ Տէր աղաղակեցին» և «Ան Տէ՞ր աղաղակեցին որդիքն Իսրայիլի»: Այդպես էլ՝ հարցում արտահայտող առաջադաս ստորոգյալը ենթակայից սովորաբար ընդմիջարկվում է իր միջուկի բաղադրիչներով, ինչպես օրինակ՝ Գուցէ շոշափիցէ՞ զիս հայր իմ /Ծնունդ., ԻԷ, 12/: Լի՞նիցի՞ ինձ որդի Որմիզդ /Եզն., 92/ և այլն:

Մեկ այլ իրողության մասին ևս. Ինչպես հրամայական, այնպես էլ հարցական նախադասություններում հնչերանգային բարձրակետը սովորաբար մեկն է, այն լինում է հրաման կամ հարցում արտահայտող բաղադրիչի վրա: Եվ միայն այն դեպքերում, երբ հրամայական կառույցի մեջ հրամայական բայից զատ առկա է նաև ենթական անվանող տրամաբանորեն ընդգծուն կոչականը (երկրորդ դեմքի դերանուն ենթակայի հետ կամ առանց նրա), նախադասության մեջ առաջանում են գույզ հնչերանգային բարձրակետեր («Այլ դու, որդեա՛կ իմ, զօրացի՞ր շնորհօք»: «Փրկեա՛ զիս ի թշնամեաց իմոց, Աստուած»: «Երթա՛յք յինձն, անիծեա՛յք ի հուրն յախտե՛նական»): Հարցական նախադասություններում միաժամանակ կարող են հանդես գալ հարցում արտահայտող մեկից ավելի բաղադրիչներ՝ պայմանավորելով երկու և ավելի արտասանական բարձրակետերի միաժամանակյա առկայությունը խնդրո առարկա կառույցներում:

Օրինակներ՝ Որպիսի՞ս համարձակութեամբ և ո՞յր հրամանաւ իշխեցէք գործել զայդպիսի մահապարտութեան գործ/ԲՊՊՀ, 78/: Ո՞յր աստուած ո՞յր աստուծոյ արարածոց խնամակալ լինէր /Եզն., 214/: Իսկ այդպիսի վաճառաց ո՞յր ուրուք զի՞նչ զին բախցէ /Ազաթ., 14/: Չի՞ ելիք յանապատն տեսանել՝ զեղե՞զն շարժուն ի հողմոյ /Բուզ., Է, 24/ և այլն:

Համամիտ լինելով այն մտքին, որ հարցական նախադասությունների շարադասությունն էականորեն տարբերվում է պատմողական նախադասությունների շարադասությունից, քանի որ կառուցվում է ըստ հարցում արտահայտող բառի,³ տարբերակում և առանձին - առանձին ենք ներկայացնում հարցական բառով և առանց հարցական բառի նախադասությունները՝ նկատի ունենալով, որ դրանք դրսևորում են շարադասական նկատելի յուրահատկություններ:

³ Վ. Առաքելյան, Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը, Եր., 1975, էջ 91-92 :

1. Գրաբարի ամենագործուն հարցական բառերն են՝ *զիհ՞րդ, ընդէ՞ր, զի՞, արդեօ՞ք, իցէ՞, իցէ՞ արդեօք, ո՞վ, ո՞վ որ, ո՞, զի՞նչ, որպէ՞ս, ի՞բր, որքա՞ն, ու՞ր, ուստի՞* և այլն: Ի դեպ, շարադասության տեսակետից կարևոր նշանակություն ունի հարցական բառերի խոսքիմասային պատկանելությունը: Դերանուն կամ մակբայ հարցական բառերն իրենց խոսքիմասային իմաստների շնորհիվ նախադասության մեջ կարող են հանդես գալ ամենատարբեր շարահյուսական պաշտոններով (ենթակա, ստորոգելի, որոշիչ, հատկացուցիչ, խնդիր, պարագա և այլն): Հետևաբար, փոքրաքանակ բացառություններով հանդերձ, գրեթե միշտ դրվելով հարցական նախադասությունների սկզբում, դրանք՝ իբրև որոշիչներ, սովորաբար դեպի իրենց են ձգում որոշյալներին (*Չի՞նչ ինչ վնաս* գործեալ է իմ /Եղ.,166/: Տէր, *զի՞նչ հրաման* տացես ծառայի քում /Յեսու,Ե,15/, իբրև հատկացուցիչներ՝ իրենց հատկացյալներին (*Ո՞ր դուստր* ես դու /Ծննդ.,ԻԴ,47/: *Ո՞ր աստուած ո՞ր աստուծոյ* արարածոց խնամակալ լինէր/Եզն.,214/), իբրև խընդիրներ կամ պարագաներ՝ իրենց լրացյալներին (*Ընդէ՞ր ենոյժ* գնասա ի կոխս ընդ միմեանս /Եզն.,62/: Եւ *ուստի՞ տացէ* քաջն Արտաշէս.../ՄԽՊՀ, Բ, Ժ/: *Չի՞նչ հաստուցութ* մեք աստուածոցն փոխանակ այս մեծի յաղթութեանս/Եղ.,36/), իբրև ենթականեր՝ իրենց ստորոգյալներին (*Ո՞վ է Աստուած* յերկինս կամ յերկրի /Բ.Օրէն.,Գ,24 /: *Ո՞ ծնաւ* զՀիթս անձրևի /Եզն.,172/) և այլն: Իսկ այս հանգամանքը, համոզված կարելի է պնդել, քիչ կարևորություն չի ներկայացնում նման նախադասությունների ամբողջական շարադասական պատկերի ձևավորման առումով:

1.1 Կան հարցական բառեր, որոնք նախադասության անդամ չեն, որովհետև վերաբերականներ են կամ շաղկապներ, այսինքն բուն հարցական բառեր են: Դասական գրաբարում վկայված են բուն հարցական բառով նախադասությունների մի քանի շարադասական մասնակաղապարներ: Նախ նշենք, որ բուն հարցական բառը գերազանցապես դրվում է նախադասության սկզբում: Այն տավորությունը, թե սովորաբար նրան հաջորդում է ստորոգյալը,⁴ կարծում ենք՝ թվացյալ է և ստեղծվել է առավելապես գեղչված ենթակայով երկկազմ և բայական անդամ միակազմ կառույցների հիման վրա: Մինչդեռ բուն հարցական բառով երկկազմ լրիվ նախադասություններում, որոնք բավականին շատ են գրաբարում, մեր մանրագին դիտարկումներով՝ ամենահաճախադեպ հանդիպող շարադասական մասնակաղապարի մեջ հարցական բառին անմիջապես հաջորդող ենթական է, ապա նոր միայն ստորոգյալն իր լրացումներով, եթե այդպիսիք առկա են նախադասության մեջ ({Հարց. բառ→S→P→ՕկամA}):

Օրինակներ՝ *Ո՞չ ապաքէն* ինքն տեսցէ զճանապարհս իմ /Յօթ.,ԼԱ,4/: *Ո՞չ ապաքէն* արհավիրք նորա զարհուրեցուցանեն զձեզ /ն. տ.,ԺԳ,11/: *Ո՞չ ահաաղիկ* երկիրը ամենայն առաջի քո է /Ծննդ.,ԺԳ,9/: *Ո՞չ ապաքէն* նա ասաց ցիս /ն.տ.,Ի,5/: *Մի՞թէ* ես յղացայ զամենայն ժողովորդս զայս /Թուոց,ԺԱ,12/: *Մի՞թէ* դարձեալ որդիք իցեն յորովայնի իմում /Հռութ.,Ա,11/: *Մի՞թէ* օրէնքն մեր դատեն զմարդ /Յօհ.,Է,53/: *Ո՞չ ապաքէն* ոգի առաւել է քան զկերակուր /Մատթ.,Ձ,25/: *Մի՞թէ* նա որ իցէ շահապետ գերեզմանաց /Ազաթ.,42/ և այլն:

Քիչ չեն այն դեպքերը, երբ վերոհիշյալ շարադասական մասնակաղապարում ենթական իրեն հարադրվող *և, նաև, իսկ* և այլ բառերի օգնությամբ տրամաբանորեն ընդգծված վիճակում է, ինչպես՝ *Մի՞թէ և դուք* կամիք աշակերտիլ մնա /Յօհ.,Թ,27/, *Մի՞թէ և մեք* կոյրք իցենք /ն.տ.,41/, *Ո՞չ ես իսկ* տեսի զքեզ ի պարտիզի անդ ընդ մնա /ն.տ.,ԺԸ,26/: *Ո՞չ ապաքէն և մաքսատորք* զնոյն գործեն /Մատթ.,Ե,46/ և այլն:

1.2 Թեև համեմատաբար սակավ, սակայն հանդիպում է նաև այն շարադասական մասնակաղապարը, ({Հարց. բառ→S→ՕկամA→P}), որում ստորոգյալը ընդմիջարկված է ենթակայից իր լրացումներով և եզրափակում է նախադասությունը, ինչի շնորհիվ նկատելի տրամաբանական ընդգծվածություն են ստանում նախադաս խընդիրները կամ պարագաները ի հաշիվ նախադասությունը եզրափակող ստորոգյալի (*Չիհ՞րդ* թերակատար զխորհուրդն հայրենի *իմացաւ* /Եզն.,108/: *Ո՞չ ապաքէն* հինգ ձագք երկուց դանգաց *վաճառին* /Լուկ.,ԺԲ,6/: Սա առավել նկատելի է մանավանդ ենթականի գեղչման դեպքում (*Ընդէ՞ր* ի գործելեաց չարեացն վրէժս *պահանջէ* /Եզն.,30/: *Ո՞չ ապաքէն* իբրև զօտարոտիս *համարեալ ենք* /Ծննդ.,ԼԱ,15/ և այլն):

⁴ Վ. Առաքելյան, *նշվ. աշխ., էջ 92:*

Մեր հին գրականության մեջ նախադասության ամենավերջում ընկած ստորոգյալը՝ իբրև խոսքին վայելչություն հաղորդող շարադասական հնար, ոճական ինքնատիպ միջոց, որին պարտավոր էին տիրապետել քերթության արվեստին քաջատեղյակները, հիմնականում գալիս է թարգմանական գործերից, թեև վկայված է նաև ինքնուրույն երկերում (Եզնիկ, Բուզանդ) և հատկապես Խորենացու մոտ: Ընկնելով նախադասության վերջը՝ ստորոգյալը մի տեսակ դուրս է մնում ուշադրությունից:

Օրինակներ՝ *Չի՞ արդեօք* և մեղադրութիւն մեր այնպիսեացն *ի ճահ պատահիցէ* /ՄԽՊՀ, Ա, գ/: *Մի՞թէ* պատճառ չարեաց զՏէրն *պարտ իցէ իմանայ* /Եզն., 38/: *Ո՞չ ապաքէն* իբրև զօտարոտիս համարեալ ենք նմա /Ծննդ., ԼԱ, 15/: *Ո՞չ ապաքէն* ի վերայ աշտանակի *դնիցի* /Մարկ., Դ, 21/: *Ո՞չ ապաքէն* երկոքին ի խորխորատ *անկանիցին* /Դուկ., Զ, 39/:

1.3 Երբ բուն հարցական բառին հաջորդողը ստորոգյալն է, այդպիսի հարցական նախադասությունների համար հիմնականն այն շարադասական մասնակաղապարն է, որում ստորոգյալի շուրջն իր միջուկի բաղադրիչներն են՝ նախադաս կամ հետադաս, և հետո միայն ենթական, որն հաճախ եզրափակում է նախադասությունը՝ մնալով տրամաբանորեն աննկատելի (Հարց. բառ→ՕկամԱ→Ք→ՕկամԱ→Տ):

Օրինակներ՝ *Մի՞թէ* ի Գաղիղեւ գայրց իցէ Քրիստոս /Յօհ., Է, 41/: *Մի՞թէ* առ տէրն քո և առ քեզ *ասաքեսց* զիս տէրն իմ /Դ.Թագ., ԺԸ, 27/: *Մի՞թէ* փրկեցին զնսաաստուածք ազգաց /ն.տ., ԺԹ, 12/: *Ո՞չ ապաքէն* իբրև զփորձութիւն են վարք մարդոյ ի վերայ երկրի /Յօր., Գ, 1/: *Մի՞թէ* տկարանայցէ առ յԱստծոյ *բան* /Ծննդ., ԺԷ, 14/: *Մի՞թէ* ընդ Մովսիսի միայն խօսեցաւ *տէր* /Թիւք., ԺԲ, 2/: *Մի՞թէ* յախտենից մերժեսցէ զիս *Տէր* /Սաղմ., ՀԶ, 8/: *Ո՞չ ապաքէն* ի սրտմտութեան նորա արգելաւ *արեզակն* /Էկղ., ԽԶ, 5/: *Ո՞չ* ինև լի են *երկինք և երկիր* /Ազաթ., 281/ և այլն:

1.4 Եվ համեմատաբար քիչ են հանդիպում այսպիսի նախադասությունների այն շարադասական տարբերակները, որոնցում ենթական անմիջապես հաջորդում է ստորոգյալին՝ ընկնելով նրա միջուկի մեջ (Հարց. բառ→Ք→Տ→ՕկամԱ): ինչպես օրինակ՝ *Մի՞թէ* պահապան իցեն *ես* երբօրն իմոյ /Ծննդ., Դ, 9/: *Ո՞չ ապաքէն* իբրև զփորձութիւն են *վարք մարդոյ* ի վերայ երկրի /ն.տ., Է, 1/: *Մի՞թէ* կարիցէ *կոյր* կուրի առաջնորդել /Դուկ., Զ, 39/: *Մի՞թէ* վերանայցէ *փայտատ* առանց փայտահատի /Եսայի., Ժ, 16/: *Մի՞թէ* հանիցէ *ոք* զկողոպտած սկայի /ն.տ., ԽԹ, 24/ և այլն:

1.5 Իսկ ենթակայի զեղջման դեպքերում բուն հարցական բառով նախադասությունները գրեթե հավասարաչափ դրսևորվում են «Հարց. բառ→ստորոգյալ→խնդիր կամ պարագա» (Հարց. բառ→Ք→ՕկամԱ) մասնակաղապարով (ինչպես՝ *Մի՞թէ ապանանել կամիցիս զիս* /Գործք., Է, 28/) կամ «Հարց. բառ→խնդիր կամ պարագա→ստորոգյալ» (Հարց. բառ→ՕկամԱ→Ք) մասնակաղապարով, որում ստորոգյալին նախորդող խնդիրը կամ պարագան տրամաբանորեն ընդգծված են, մանավանդ նախադասությունը եզրափակող նույնատիպ այլ լրացումների առկայության դեպքում:

Օրինակներ՝ *Ո՞չ ապաքէն ի վերայ աշտանակի* դնիցի /Մարկ., Դ, 21/: *Ո՞չ ապաքէն և ընդ մեզ* խօսեցաւ /Թիւք., ԺԲ, 2/: *Մի՞թէ* գայն *ես* կարիցեն ասել /Եզն., 161/: *Մի՞թէ ի սփիւռս հեթանոսաց* երթայցէ /Յօհ., Է, 35/: Եւ արդ *ո՞չ արդեօք առաւել աստանօր* զարմասցիս ի վերայ մերոյ ճշմարտութեանս /ՄԽՊՀ, Բ, իա/ և այլն:

1.6 Եվ վերջապես, բուն հարցական բառով նախադասությունների՝ դասական գրաբարում վկայված մեկ այլ շարադասական մասնակաղապարի մասին. նկատի ունենք այն թերի նախադասությունները, որոնց մեջ ենթակայից բացի զեղջված է նաև ստորոգյալը, իսկ նրա միջուկի խնդիր կամ պարագա լրացումներն առկա են: Այսպիսի կառույցներն ունեն շարադասական բաղադրիչների բացարձակ կայուն և անխախտ հաջորդականություն՝ «Հարց. բառ→խնդիր կամ պարագա» (Հարց. բառ→ՕկամԱ): Օրինակ՝ *Ո՞չ ապաքէն* (դնիցին) վասն կարճելոյ չարեացն /Եզն., 59/:

1.7 Եզակի են նաև այն դեպքերը, երբ բուն հարցական բառը ոչ թե զվսավորում է նախադասությունը, այլ գտնվում է նրա միջմասնում: Կարելի է կարծել, որ պատճառը մեկ այլ շարադասական բաղադրիչը տրամաբանորեն շեշտելու նպատակով նախադասության սկիզբ տանելն է, ինչպես՝ Եւ ինչք նոցա եւ անասունք նոցա եւ չորքոտանիք նոցա *ո՞չ ապաքէն* մեր լինիցի /Ծննդ., ԼԴ, 23/: Իսկ փողն *մի՞թէ* եղջիւր ինչ գոչիցէ /Ազաթ., 406/ և այլն:

1.8 Մեր հաշվումներով՝ բուն հարցական բառով նախադասություններին գրաբարում քանակապես գրեթե տասն անգամ գերազանցում են այն հարցական նախադասությունները, որոնցում հարցում արտահայտող բաղադրիչի դերում հանդես են գալիս հարցական դերանուններ կամ մակբայներ: Վերջիններս, ի տարբերություն բուն հարցական բառերի, ոչ միայն նախադասության անդամ հանդիսացող շարադասական բաղադրիչներ են, այլև, որ քննվող հարցի տեսակետից էական նշանակություն ունի, առաջադասվելու ընդգծված միտումով հանդերձ՝ համեմատաբար ավելի շարժունակ են: Դասական գրաբարում բազմաթիվ են այն նախադասությունները, որոնցում հարցական դերանունները կամ մակբայները հանդես են գալիս կառույցի միջնամասում կամ նույնիսկ վերջում. ինչպես օրինակ՝ Այլ դու, ո՛վ մեծդ ի գիտութեանն Աստուծոյ, առ ինձ արդեօք հրամայեսցես /Եղ.,8/: Չայլ արարածոցն ընդէ՞ր մաղթ գերկրպագութիւն հեթանոսութեան /Եզն.,88/: Եւ ատամունքն հնդկկին *մասի*՞ իցեն այնչափ սպիտակ /ն.տ.,126 /: Եւ զխորհուրդս քո *ն՛*վ զհտեաց /Իմաստ.,Թ,15/: Եւ զօրութիւն բանից քոց *ն՞* հանդարտեսցէ /Յօբ,Գ,2/: Իսկ սա *ն՛*վ իցէ /Դուկ.,Թ,9/ և այլն:

Մի կողմից սա, մյուս կողմից էլ՝ նախադասության ամենատարբեր անդամների շարահյուսական դերով այդ բառերի գործածվելը նման կառույցներում բաղադրիչների փոխդասավորության տարբերակային բազմազանության հիմնական պատճառն են:

1.9 Հարցական դերանվամբ արտահայտված ենթական գրաբարում սովորաբար նախադասության սկզբում է: Այսպիսի նախադասությունները գերազանցապես հանդես են գալիս «Ենթակա→ստորոգյալ» ($\{S \rightarrow P\}$) կամ ավելի ծավալուն «Ենթակա→ստորոգյալ→խնդիր կամ պարագա» ($\{S \rightarrow P \rightarrow O \text{ կամ } A\}$) շարադասական մասնակառուցումներով:

Օրինակներ՝

Ո՞ նեղեաց պնդեաց դարձուցանել ի մի օրէնս մոգութեան /Եղ.,166/: *Ո՞* ծնաւ զշիքս անձրևի /Եզն.,172/: *Ո՞* եհան զայսպիսի երկրական անուանս՝ զգիշակերս զխտակերս յերկինս /ն.տ.,126/: *Ո՞*վ իսկ կարէ պատմել վասն ծանրութեան մտից և սակից լերանց և դաշտաց և մայրեաց /Եղ.,46/: *Ո՞*վ կշտամբեսցէ զքեզ յազգացն կորուսելոց /Իմաստ.,ԺԲ,12/: *Ո՞*վ ետ քեզ զիշխանութիւնդ այդ /Մարկ.,ԺԱ,28/: *Ո՞*վ ոք ի ձեռք կամիցի շինել աշտարակ /Դուկ.,ԺԳ,28/: *Ո՞* կարէ բիծ դնել ընտրելոց Աստուծոյ /Կոր.,30/:

Երբեմն այսպիսի շարադասությամբ հարցական նախադասությունները անմիջապես հաջորդում են իրար՝ կազմելով ընդարձակ հարակրկնական շարքեր, խոսքին տալով հուզարտահայտչական մեծ լիցք, այն դարձնելով ավելի ազդեցիկ: Մա ոճական հնարանք է, որ բնորոշ է մասնավորապես ճարտասանական հարցական նախադասություններին, որտեղ հարցին կամ պատասխան չի ակնկալվում, կամ էլ հարցնողն ինքը նաև պատասխանողն է. ինչպես՝ *Ո՞*վ այսուհետեւ զմերս յարգեսցէ զուսումն, ո՞վ ուրախասցի ընդ յառաջադիմութիւն աշակերտիս, ո՞վ զհայրականն բարբառեսցի զուարճութիւն...., ո՞վ կարկեսցէ զյանդգնութիւն ընդդէմ առողջ վարդապետութեան, ո՞վ զնոսա ըմբերանեսցէ, ո՞վ մեզ յայստիկ ճառակցէ /ՄԽՊՀ,Ողբ/ և այլն:

1.10 Հաճախ ոչ թե ենթական, այլ նրա որոշիչ կամ հատկացուցիչ լրացումն է արտահայտված լինում որևէ հարցական դերանվամբ. *Ո՞ր թագաւոր* երթեալ տայցէ պատերազմ ընդ այլում թագաւորի /Դուկ.,ԺԳ,31/: *Չի՞նչ գոյացութիւն* երկի մահու ի միջի /Եղ.,66/: *Ո՞ր մարդ* է յերկրի, եթէ կարող է ընդդէմ դառնալ քում հրամանիդ /ն.տ.,84/: *Չի՞նչ որոշմունք* իցեն միոյ միոյ ի նոցանէ /Ազաթ.,268/:

Երբեմն էլ այս մասնակառուցումներում կա նաև ենթակային նախադասվող կոչական բաղադրիչ, որի առկայությամբ շարադասական բաղադրիչների հաջորդականության վերոհիշյալ կարգը, գրեթե առանց բացառության, անփոփոխ է. ինչպես՝ *Այր դու՞* *ն՞* կացոյց զիս դատաւոր կամ բաժանարար ի վերայ ձեր /Դուկ.,ԺԲ,14/: *Ծնունդք ի՞ժից՞* *ն՞* եցոյց ձեզ փախչիլ ի բարկութենէ որ գալոց է /Մատթ.,Գ,7/: *Տէ՞ր՞* *ն՞* կայցէ ի խորանի քում /Սաղմ.,ԺԳ,1/: *Տէ՞ր, ն՞* հաւատաց լոյ մերում /Եսայի,ԾԳ,1/:

1.11 Համեմատաբար սակավաթիվ են այն նախադասությունները, որտեղ հարցական դերանուն ենթակային անմիջապես հաջորդում է որևէ խնդիր կամ պարագա՝ ընդմիջարկելով զլիսավոր անդամների կից շարադասությունը ($\{S \rightarrow O \text{ կամ } A \rightarrow P\}$) շարադասական մասնակառուցում, ինչպես՝ *Ո՞վ առաւել* սիրեսցէ զնա /Դուկ.,Է,42/: *Ո՞վ ոք առաջի նորս այնպէս* ընդդիմացաւ /Էկղ.,ԽԶ,48/:

1.12 Եթե այսպիսի դիրքը ստորոգյալի լրացմանը որոշակի շեշտվածություն է հաղորդում, ապա ($\{OկամA \rightarrow S \rightarrow P\}$) շարադասական մասնակաղապարում, որտեղ լրացումը նախադասության սկզբում է՝ նույնիսկ հարցական դերանուն ենթակայից առաջ, այն իսկապես տրամաբանական շեշտի կրողն է. *Եւ զօրութիւն քանից քոց ո՞ հանդարտեսցէ /Յօր, Դ, 2/*: Իսկ արդ եթէ յանիրաւ մամօնային չեղէք հաւատարիմք, *զճմարիսն ձեզ ո՞ հաւատասցէ*: Եւ եթէ յօտարին չեղէք հաւատարիմք, *զձերն ո՞ տայցէ ձեզ /Դուկ., ԺԶ, 11-12/*:

Ի դեպ, «Խնդիր→հարց. դերանուն ենթակա→ստորոգյալ» մասնակաղապարը դասական հայերենում երբեմն կարող է գործածվել ոճաարտահայտչական նկատելի գունավորմամբ, երբ բարդ կառույցի մեջ հանդես է գալիս խոսքը միօրինակությունից ազատող դերով՝ բարդության առաջին եզրում առկա «Հարց. դերանուն ենթակա→ստորոգյալ→խնդիր» շարադասական մասնակաղապարի հետ ձևավորելով շարադասական պեսայիություն, ինչի շնորհիվ բարդության սկիզբն ու վերջը հավասարակշռվում են հարցական հնչերանգի ուժով. ինչպես՝ Ո՞ ծնաւ զշիքս անձրևի, *զեղեամն յերկինս ո՞ ծնաւ /Եզն., 172/*:

1.13 Դասական հայերենի երկկազմ հարցական նախադասությունները սովորաբար արտահայտվում են «Բաղադրյալ ստորոգյալ→ենթակա» ($\{P \rightarrow S\}$) շարադասական մասնակաղապարով, եթե հարցական դերանունը կամ մակբայը հանդես է գալիս ստորոգելիի դերում:

Օրինակներ՝ *Առ ի՞նչ է քո մեծ տրամութիւնդ /Եղ., 84/*: Ո՞ այն որ իցէ հատուցանող վաստակոցն քոց /Ազաթ., 61/: *Չի՞նչ են այս եօթն որոջք ոչխարացդ /Ծննդ., ԻԱ, 29/*: *Առ ինչ՞ իցեն այն անդրանկութիւնք /ն.տ., ԻԵ, 32/*: Ո՞ր են հաւատք ձեր /Դուկ., Ը, 25/: Ո՞վ են լերինքն այնոքիկ /Բուզ., 175/: Ու՞ն է վայ, ու՞ն են խոտվութիւնք, ո՞ւն դատաստանք, ո՞ւն դժոխակութիւնք, ո՞ւն վերք տարապարտուց, և ո՞յր են կապուտակ անկողինք /Առակ., ԺԳ, 29/: Եւ ո՞ր իցեն արդեօք անպակաս ուրախութիւնքն /Ազաթ., 62/:

Ի դեպ, այս մասնակաղապարում հաճախ առկա է նաև կոչական, որը որպես կանոն, կամ նախադասության սկզբում է (*Եղբարք, ուստի՞ էք դուք /Ծննդ., ԻԹ, 4/*), կամ վերջում (Ո՞ր է յաղթութիւն քո, *մահ, կամ ո՞ր են խայթոցք քո, դժոխք /Ազաթ., 594/*: Ո՞վ ես դու, *որդեակ /ն.տ., ԻԷ, 19/*), բայց ոչ գլխավոր անդամների միջև: Նույնը չի կարելի ասել, երբ ենթական զեղչված է. այս դեպքում կոչականը գերազանցապես եզրափակում է նախադասությունը. ինչպես՝ Ո՞ր ես, Ադամ /Եզն., 60/: Չի՞ է, որդեակ /Ծննդ., ԻԲ, 7/ և այլն:

Հակառակը, երբ գլխավոր անդամների հաջորդականության վերոհիշյալ կարգը շրջված է ($\{S \rightarrow P\}$), դիտվում է սակավադեպ. ինչպես՝ Իսկ սա ո՞վ իցէ /Դուկ., Թ, 9/: Չարիքս ուստի՞ իցեն /Եզն., 27/: Ընդ որում, այս երկու մասնակաղապարները երբեմն միևնույն պարբերության մեջ ուղղակի հերթազայում են իրար՝ պատմումն ազատելով շարադրանքի միապաղատությունից (տե՛ս Յօհ., Ա, 20-22 և այլն): Հանդիպում են նաև դեպքեր, երբ ենթական ընկած է բաղադրյալ ստորոգյալի երկու բաղադրիչների արանքում. Չի՞նչ այն *քանք իցեն /Բուզ., 173/*: Ո՞ր *աներկիւղութիւն* քաջ հովուի է /ԳՓՊՀ, 199/: Իցէ՞ որ ի ժամանակս նմանող մարգարէին Երեմիայի /ն.տ., 200/:

1.14 Բազմաթիվ են այն դեպքերը, երբ հարցական դերանունները կամ մակբայները նախադասության մեջ հանդես են գալիս ստորոգյալի միջուկի խնդիր կամ պարագա լրացումների շարահյուսական գործառույթով: Թվում է՝ նման խոսքիմասային արտահայտությունը, ինչպես նախորդ դեպքերում, այստեղ էլ նախադասության մեջ պիտի ապահովեր բայական անդամի լրացման գերազանցապես սկզբնային դիրք: Թերևս իրոք այդպես է բայական միակազմ և զեղչված ենթակայով երկկազմ նախադասություններում, որտեղ «Խնդիր/պարագա→ստորոգյալ» ($\{OկամA \rightarrow P\}$) շարադասական մասնակաղապարը գրեթե բացարձակ դրսևորում ունի. ինչպես՝ *Չի՞ գործես: Յո՞ երթաս*: Շատ ավելի հաճախադեպ են այս կաղապարի ծավալուն տարբերակները՝ ստորոգյալի նախադաս և հետադաս այլ լրացումներով:

Օրինակներ՝ *Չիար՞ոք գնա նեմգութեամբ կալեալ սպանանիցեն /Մարկ., ԺԴ, 1/*: Չի՞ տեսանես զշիղ յակն եղբոր քո /Դուկ., 2, 41/: Ե՞րբ ի քնոյ զարթիցես /Առակ., 2, 9/: Ե՞րբ ուսանիցիք զբազմութիւն անուանս աստուածոցն նոցա /Եղ., 112/: *Չի՞նչ ասացից ցնոսա /Ելից, Դ, 1/*: *Ընդէ՞ր հարկանես* զընկերդ /ն.տ., 13/: *Ընդէ՞ր ենոյծ* զնոսա ի կռիս

ընդ միմեանս /Եզն.,62/: *Ընդէ՞ր* և յանձանց իսկ *ոչ ընտրէք* զարժանն /Դուկ.,ԺԲ,51/: *Ո՞ւմ մնանեցուցուք* զարքայութիւն Աստուծոյ, կան *որո՞վ առակաւ առակեցուք* զնա /Մարկ.,Գ,30/: Եւ արդ *զո՞ր հիւղ առ ձեռն ղնիցեն* Աստուծոյ /Եզն.,22/: *Չիա՞րդ իշխես* պաշտել զԱստուածն այն /Ազաթ.,38/:

1.15 Ի դեպ, նկատելի է, որ այսպիսի երկկազմ հարցական նախադասություններում ենթակայի գեղջման դեպքում համարյա կրկնակի չափով մեծանում է ենթական անվանող կոչականի գործածության հաճախականությունը: Ընդ որում, վերջինս, մեր հաշվումներով, գրեթե հավասարաչափ հանդես է գալիս ինչպես նախադասության սկզբում՝ հարցական հնչերանգը կրող բայական լրացումից առաջ (*Տէ՛ր, յո՞վ երթաս* /Յով.,ԺԳ,36/: *Ո՞վ ազգ անհաւատ և թիւր, մինչև ցե՞րք* անսայցեմ ձեզ /Մատթ.,ԺԷ,16/: *Արք իսրաէլացիք՝ զի՞ զարմացեալ էք ի վերայ այսորիկ* /Գործք.,Բ,12/: *Այր դու, զի՞ կաս զարմացեալ* /Ազաթ.,741/), այնպես էլ նրանից անմիջապէս հետո (*Մինչև ցե՞րք, Տէ՛ր, մոռանաս զիս իսպառ* /Սաղմ.,ԺԲ,2/: *Ընդէ՞ր, արքայ՛, ցայդ վայր միայն ետոր ընթեռնուլ* /Եղ.,26/), իսկ համեմատաբար սակավ դեպքերում՝ նաև ստորոգյալից հետո (*Ընդէ՞ր հատուցանիցես ինձ, արքայ՛, զհատուցումնդ զայդ* /Բ.Թագ.,ԺԹ,36/) կամ նույնիսկ նախադասության վերջում. ինչպէս՝ *Մինչև յե՞րք անկեալ կաս, ո՞վ վատ* /Առակ,Ձ,9/: *Ընդէ՞ր եղեր ինձ թշնամի, Արշակ արքայ Հայոց* /Բուզ.,217/:

1.16 Ակնհայտորեն եզակի են այն դեպքերը, երբ գեղջված ենթակայով երկկազմ հարցական նախադասություններում հարցական դերանուններով կամ մակբայներով արտահայտված բայական լրացումը թողնում է իր սկզբնային դիրքը՝ հայտնվելով նախադասության միջնամասում: Դա տեղի է ունենում տրամաբանական շեշտն իր վրա կրող բայական մեկ այլ լրացման՝ նախադասության սկիզբ տեղաշարժվելու պատճառով. օրինակ՝ *Յայս արարածոցն ընդէ՞ր* մաղթ գերկրպագութիւն հեթանոսութեան /Եզն.,88/: Վասն այլոցն զի՞ հոգայք /Դուկ.,ԺԲ,26/: *Իսկ զժամանակս զայս զիա՞րդ ոչ փորձէք* /ն.տ.,56/: *Մեօքակերպ զԱստուած ի՞նչ քարոզեսցուք* յօղասպառ անդամովքս զանգեալ ի հողդ /Ազաթ.,367/:

1.17 Եթե գեղջված ենթակայով երկկազմ հարցական նախադասություններում «Հարց. դերանվամբ խնդիր/պարագա→ստորոգյալ» ({ՕկամA→P}) հաջորդականությունը գրեթե բացարձակ դրսևորում ունի, ապա երկկազմ լրիվ նախադասությունների մի զգալի մասում (մոտ 35%) այդպիսի բայական լրացումը միջադաս է՝ դրված հիմնականում սկզբնային ենթակայի և ստորոգյալի արանքում: Նմանատիպ նախադասություններն ունեն «Ենթակա→հարց. դերանվամբ խնդիր կամ պարագա→ստորոգյալ» ({S→ՕկամA→P}) շարադասական մասնակադասարը:

Օրինակներ՝ *Դու ուստի՞ զաս* /Յօք.,Բ,2/: Եւ բազուկ Տէառն *ո՞ւմ* հայտնեցաւ /Եսայի,ԾԳ,1/: Որդիքն ձեր *ի՞նչ* հանիցեն /Դուկ.,ԺԱ,19/: Այլ դու, ո՞վ մեծդ ի գիտութեան Աստուծոյ, *առ ի՞նչ արդէօք* հրամայեսցես/Եղ.,8/: Ինքն *յո՞ւմ* արթեր ամփոփել /Եզն.,20/: Հազար ամն *ուստի՞* երևեր /ն.տ.,96/ և այլն:

Ավելի հաճախ այս մասնակադասարը կարող է ընդարձակվել ստորոգյալի այլ լրացումներով ևս, որոնք սովորաբար եզրափակում են կառույցը. ինչպէս՝ *Դուք ընդէ՞ր անցանէք զպատուիրանսան Աստուծոյ՝ վասն ձերոյ աւանդութեան* /Մատթ.,ԺԵ,3/: Եւ արդ դուք զի՞ լռեալ կայիք *ի դարձուցանելոյ զարքայ* /Բ.Թագ.,ԺԹ,10/: Դուք լուսազգեստք ընդէ՞ր յուղարկեսայք *ընդ նոսա ի նոյն խաւար* /Եղ.,110/: Փառքն յունեթէ՞ յաջողեալ էին *մնա* /Եզն.,96/:

Սակավ դեպքերում դրանք կարող են ընդգծման նպատակով առաջադասվել ստորոգյալին (Դուք զիա՞րդ *զկնի կուրացն* կուրացարուք /Եղ.,110/: Չբուանն *զկարհճն Արհմն* զիա՞րդ ծնանէր /Եզն.,98/: Նա զիա՞րդ *յառաջ քան զծնանելն* դներ մնա անուն Որմիզդ /ն.տ.,/: Ես *աւերակացս* ո՞ւմ թագաւորեն /ՄԽՊՀ,Բ,կա/) կամ, նույնիսկ առաջ անցնելով ենթակայից, դրվել նախադասության սկզբում (*Յերեսաց քոց* ես յո՞ւմ փախեսայց /Յօհ.,ԺԳ,36/):

1.18 Այնուհանդերձ դասական հայերենի երկկազմ լրիվ հարցական նախադասությունների գերակշիռ մասում հարցական դերանվամբ կամ մակբայով արտահայտված բայական լրացումը սկզբնային դիրք ունի: Այսպիսի նախադասությունները գլխավոր անդամների փոխդասավորության տեսակետից բաժանվում են գրեթե հավասարաքանակ երկու խմբերի:

Առաջինն այն շարադասական մասնակաղապարն է, որում վերոհիշյալ բայական լրացմանը հաջորդում է ստորոգյալը, իսկ վերջինիս՝ ենթական: Ընդ որում, ենթական կարող է եզրափակել նախադասությունը. Կամ թե՛ *քո՞վ հրամանա՞վ* վերանայ *արծուի* /Յօթ.,ԼԹ.,27/: Ընդէ՞ր բնաւ գտանին *ստացուածք անմտին* /Առակ.,ԺԷ.,16/: Ընդէ՞ր ընդ մաքսաւորս և ընդ մեղաւորս ուտէ *վարդասպետն ձեր* /Մատթ.,Թ.,11/: Ո՞ր դիտեաց *երօրորդին քո* /Երգ.,Ե.,17/: Ի՞նչ իցէ *գորութիւն նորս* /Գառ.,ԺԶ.,5/: Վասն է՞ր կարմիր են *ձորձք քո* /Եսայի.,ԿԳ.,2/: Այնպիսի՞ աբղետօք արար զնա *Աստուած* /Եզն.,42/: Յո՞ւ երթայցէ *դա* /Յօհ.,Է.,35/: Ուստի՞ ծնանիցին *օղբ անպածինք* /Ազաթ.,269/: Չի՞նչ խնդրէ ի քէն *Տէր, ով մարդ* /ն.տ.,696/: Չի՞նչ գործեսցուք *արք եղբարք* /Գործք.,Բ.,37/:

Այս շարադասական կաղապարի ավելի ծավալուն տարբերակում ենթական նաև կարող է հայտնվել ստորոգյալի միջուկի ներսում՝ տրոհելով այդ միջուկի բաղադրիչների անմիջական կապը. ինչպես օրինակ՝ Որո՞վ իշխանութեամբ գործես *դու* զայդ /Գուլ.,Ի.,2/: Որպէ՞ս մատնեցին զնա *քահանայապետքն և իշխանքն մեր* ի դատաստան մահու /ն.տ.,ԻԳ.,20/: Եւ ուստի՞ տացէ *քաջն Արտաշէս* հազարս ի հազարաց և բիրս ի բիրտց ընդ քաջազգոյ կոյս օրիորդիս Ալանաց /ՄԽԳԷ.,Բ.,Ժ/: Չի՞նչ հատուցուք *մեք* աստուածոցն փոխանակ այս մեծի յաղթութեանս /Եղ.,36/: Ո՞ր գնաց *երօրորդին քո գեղեցիկը* ի կանայս /Երգ.,Ե.,17/: Որո՞վ գորութեամբ կամ որո՞վ ամուսնաբար արարիք *դուք* զայս /Գործք.,Գ.,7/: Յո՞ւր որովայնէ ելանիցեն *գետք* աղբերօքն հանդերձ /Ազաթ.,269/ և այլն:

Քիչ չեն այն դեպքերը, երբ խոսքի ոճավորման նպատակով, ինչպես վերևում ասվեց, հաջորդող նախադասությունը շարադասորեն ներկայացնում է նախորդի շրջված տարբերակը. ինչպես օրինակ՝ Յո՞ւ երթայց ես յօգոյ քումմէ, *կամ յերեսաց քոց ես յո՞ւ փախեսայց* /Ազաթ.,281/:

Երկրորդն այն շարադասական մասնակաղապարն է, որում հարցական դերանվանք կամ մակբայով արտահայտված բայական լրացմանը հաջորդում է ենթական, իսկ վերջինիս՝ ստորոգյալը՝ մեմակ կամ իր խմբով. ինչպես օրինակ՝ Չի՞ չեթօղէս երկնչիւր ի Յօհաննէ /Մարկ.,Զ.,20/: Ընդէ՞ր սա զմեղաւորս ընդունի /Գուլ.,ԺԵ.,2/: Ընդէ՞ր դուք ընդ նոսա սոյրեցեալ տոչորեցայք /Եղ.,110/: Ուստի՞ օճն իմացաւ զհանգամանս չարին /Եզն.,38/: Չիա՞րդ բարոյն արարած չարին արարածոց դայեակ մտեալ՝ սնուցիչ լինիցի /ն.տ.,52/: Կամ որպէ՞ս մարդ հողաբեր՝ օրինակաւ Արարչին յաշխարհ գայցէ /Ազաթ.,271/ և այլն:

Սակավ դեպքերում հարցական հնչերանգը կրող բայական լրացման և նրան հաջորդող ենթականի միջև կարող է ընկած լինել մի այլ խնդիր կամ պարագա լրացում. Եւ ընդէ՞ր *քստ նոցա քանիցն* չարիքն ոչ լինէին աստուածք /Եզն.,26/: Ընդէ՞ր *ի հնդիկս* ոչ ոք երբեք սպիտակ ծնաւ /ն.տ.,52/ և այլն:

2. Մոտավոր հաշվումներով՝ դասական հայերենում տասը հարցական նախադասություններից միայն երկուսն են առանց հատուկ հարցական բառի: Ընդ որում, ինչպես տեսանք, շարադասության առումով հարցական բառերով նախադասությունները ներկայացնում էին միանգամայն տարբեր պատկերներ: Նախադասության անդամ չհանդիսացող հարցական բառը՝ իբրև հարցական հնչերանգի կրող, գերազանցապես զբաղեցնում էր նախադասության սկիզբը և համարյա որևէ նշանակություն չունէր կառույցում շարադասական բաղադրիչների հաջորդականության կարգի ձևավորման տեսակետից: Մինչդեռ դերանուններով կամ մակբայներով արտահայտված հարցական բառերը, որ առաջադասվելու նույն բացարձակ միտումը չունեն և համեմատաբար շարժունակ են, իբրև նախադասության անդամ շարադասական բաղադրիչներ, իրենց զբաղված դիրքով էապես պայմանավորում էին կառույցի համապատասխան շարադասությունը: Այս տեսակետից ակնհայտ ընդհանրություն կա սրանց և ընդհանուր առմամբ փոքրաթիվ այն հարցական նախադասությունների միջև, որոնցում համապատասխան հնչերանգը դրսևորվում է ոչ թե այդ նպատակին ծառայող հատուկ բառերով, այլ գոյականներով, ածականներով, թվականներով, բայերով և ոչ հարցական մակբայներով ու դերանուններով: Վերջիններս, նախադասության տարբեր անդամների դերում դառնալով հարցական հնչերանգի կրողներ, ամենևին էլ հակված չեն զբաղեցնելու միայն նախադասության սկիզբը, և, ինչպես վկայում են բազմաթիվ բնագրային օրինակները, ունեն կառույցի մեջ ազատ տեղաշարժման բավականին մեծ հնարավորություններ: Ա-

վելին, եթե հարցական դերանուններն ընդհանրապես չեն դրվում նախադասությունը եզրափակող դիրքում, ապա նույնը չի կարելի ասել հարցումն արտահայտող գոյականների, բայերի կամ նյութական իմաստի տեր այլ բառերի մասին. ինչպես օրինակ՝ Գուգե՝ եկեալ յանկարծակի՝ գտանիցէ զձեզ *ի քննն /Մարկ., ԺԳ., 36/*: Տէ՛ր, զագգ մի զանգետ և զարդար *կորուսանիցե՞ս /Մատթ., Ի, 4/* և այլն:

2.1 Առանց հատուկ հարցական բառի նախադասություններում յուրաքանչյուր անդամ կարող է կրել հարցական հնչերանգը, այնուհանդերձ այն, ուրեմն նաև տրամաբանական շեշտը, մեծամասամբ ստորոգյալի վրա է: Թեև քիչ, բայց հանդիպում են այդպիսի ստորոգյալի՝ նախադասությունը եզրափակող գործառնություններ՝ տրամաբանորեն չեզոք առաջադաս ենթակայով ($\{S \rightarrow P\}$ շարադասական մասնակաղապար. *Եւ դու վրկիցի՞ս /Բ.Թագ., ԺԹ., 12/*, *Սերմն յառաջագոյն ցանիցի՞ /Եսայի, ԻԲ., 24/*) կամ ավելի ծավալուն ($\{S \rightarrow OկանA \rightarrow P\}$) մասնակաղապարով, որում տրամաբանորեն շեշտակիր ստորոգյալն ունի նաև խնդիր կամ պարագա լրացում. ինչպես օրինակ՝ *Բայց ինքն եթէ իցէ և եթէ չիցէ՝ զայն ո՞չ զիտէ /Եզր., 12/*, *Չարիքն....անծի՞նք ինչ իցեն /ն.տ., 24/*, *Ես զթագաւորդ ձեր ի խա՞չ հանիցեն /Յոհ., ԹԺ., 15/*:

2.2 Ավելի հաճախ այդպիսի ստորոգյալը նախադասության միջնամասում է: Այս դեպքում տրամաբանորեն աննշանակ են նախադասության ոչ միայն սկիզբը, այլև վերջը, որտեղ կարող են հայտնվել ինչպես ենթական, այնպես էլ ստորոգյալի որևէ լրացում ($\{S \rightarrow P \rightarrow OկանA\}$ և $\{OկանA \rightarrow P \rightarrow S\}$ մասնակաղապարներ): Օրինակներ՝ Դու զերիս ատուրս *կանգնե՞ս* սա /Յոհ., Բ., 20/: Դու *հաւատա՞ս* յՈրդի Աստուծոյ /ն.տ., Ը, 35/: Վարդապետն ձեր *ո՞չ տայ* զերկրորամեանն /Մատթ., ԺԴ., 7/: Իսկ որդի մարդոյ եկեալ *գտանիցէ՞* արդեօք հաւատս յերկրի /Լուկ., ԺԸ., 8/: Դու արդեօք *ո՞չ յիշեցես* զչարիսն /Ազաթ., 245/: Ոք *տացե՞ք* ձայն /Յօթ., Է, 1/: Արդ զգիրս *զիտէ՞* սա /Յոհ., Է, 15/:

Մյան հակառակ՝ նախադասության սկիզբը ուժգին է հնչվում, եթե հարցումն իր վրա առնող միջադաս ստորոգյալին նախորդում է կոչական. ինչպես՝ Ո՛վ ի ամենայն նենգութեամբ և խորամանկութեամբ, որդի՛ սատանայի, թշնամի՛ ամենայն արդարութեան՝ *ո՞չ լռես* ի թիրեղոյ զճանապարհս Տեառն զուղիղս /Գործք., ԺԳ., 10/: Կեղծաւորք՝ իւրաքանչիւր ոք ի ձեռն ի շաբաթու *ո՞չ արձակէ* զեզն իւր կամ զէշ ի մարդ /ն.տ., ԺԳ., 15/:

2.3 Սակայն հարցական հնչերանգը կրող ստորոգյալի համար նախընտրելին, անշուշտ, նախադասության սկիզբն է (*Ա՞յդ է ուրախութիւնն /Ազաթ., 105/*, *Գիտէ՞ր Աստուած /Եզր., 44/*): Կառույցի ընդարձակման դեպքում ենթական կարող է ոչ միայն եզրափակել նախադասությունը, այլև հայտնվել ստորոգյալի միջուկի ներսում, նաև ստորոգյալի բաղադրիչների միջև ($\{P \rightarrow OկանA \rightarrow S\}$ և $\{P \rightarrow S \rightarrow OկանA\}$ շարադասական մասնակաղապարներ). ինչպես՝ Հաւա՞նք ինչ ընդ միմեանս էին *բնութիւնքն /Եզր., 28/*: Մարմնաւորք էին արդեօք *դիքն /ն.տ., 82/*: Գտանիցի՞ն *իշացույք* ի Բաբելոնի /ն.տ., 80/: Եւ չիցէ՞ արդեօք հատեալ *յոյս կենաց մերոց* ի նմանէն /Ազաթ., 245/: Կամ թէ կեցցէ՞ արդեօք *մարդ* լոկ միօրեայ ժամանակի յանհնարին ի խոր վիրապի անդ /ն.տ., 239/: Ծրարիցէ՞ *ոք* զհուր ի գոգ /Մաղմ., Գ, 6/: Ո՞չ երկիցես *դու* յերկիւղէ զիշերոյ /ն.տ., 6/: Մի՞ կոչեաց *Տէր* զերիս թագաւորս տալ զնոսս ի ձեռս Մովսրայ /Բ.Թագ., Գ, 14/: Չիցե՞ն *քորք* դորս աստ առ մեզ /Մարկ., Զ, 3/: Իցե՞ն ի դիաց *կէսք* մարմնաւորք /Եզր., 82/: Ո՞չ *դու* երախայ էիր /Բուզ., 276/: Ո՞չ *դու* ամբացուցեր զարտաքին նորա և զներքին տան նորա /Յօթ., Ա, 10/: Ո՞չ *ձեռն* իմ արար զայս ամենայն /Գործք., Է, 50/: Ո՞չ *այդ Մուշեղն* է /Բուզ., 243/ և այլն:

Ինչպես վերևում արդեն ասվել է, հաճախ, հատկապես բարդ կառույցի եզրերի միջև հարցման հնչերանգի ուժը հավասարակշռելու նպատակով այդ հնչերանգը կրող ստորոգյալները գրավում են տրամագծորեն հակառակ դիրքեր՝ զբաղեցնելով առաջին նախադասության սկիզբը և երկրորդի վերջը. ինչպես՝ *Ծրարիցէ՞* ոք զհուր ի գոգ և զհանդերձն ո՞չ այրիցէ: Կամ *զնայցէ՞* ոք ի վերայ կայծականաց հրոյ և զոտս իւր *ո՞չ խարշիցէ /Մաղմ., Գ, 6/*:

2.4 Ենթակայի զեղծման դեպքում հարցում արտահայտող ստորոգյալը հիմնականում նախադասության սկզբում է՝ իր լրացումներից առաջ. ինչպես օրինակ՝ Արդ *մտուցանիցէ՞ք* զպատիր խաբէութիւն մոզաց /Եղ., 110/: *Նայեցա՞ր* մտօք քովք ընդ ծառայ իմ ընդ Յօթ /Յօթ., Ա, 8/: *Անկանիցի՞մ* ի ձեռս անթլպատից /Դատ., ԺԵ., 18/: *Յանկոնք* արմատանգամ ելանել ի պատերազմի ընդ որդիսն Բենիամինի եղբօր մերում /ն.տ., 28/: *Կա՞յ*

յուխտի քո, պահե՞՞ գրաշինս քո /Բուզ.,170/: *Տայցե՞ս մեզ գուղիդ վարդապետութիւն, և ո՞չ կայեալ ընդ մեզ ռիս, և ո՞չ արկանիցես* զմեզ յարդարս յուղիդ ճանապարհէն /Ազաթ.,245/: *Տեսանե՞ս* զաւետիս հրեշտակացն յօթևանս հովուացն /ն.տ., 393/: Հակառակը, երբ հարցական հնչերանգը կրող ստորոգյալը նախադասության վերջում է՝ իր լրացումներից հետո ($\{OկամA \rightarrow P\}$), քիչ է հանդիպում. Ինչպես՝ Պատուիրանս *զիտե՞ս* /Մարկ.,Ժ,19/:

2.4 Բնագրերում հաճախ կարելի է հանդիպել բարդ կառույցների, որոնց առաջին եզրն ունի $\{P \rightarrow OկամA\}$ շարադասական մասնակաղապարը՝ հարցում արտահայտող առաջադաս ստորոգյալի ուժեղ ընդգծմամբ, իսկ երկրորդ եզրը սկսվում է համեմատաբար թույլ հարցական հնչերանգ կրող *եթէ* կամ *թէ* շաղկապներով. *Լինե՞լ կցորդ կենաց իմոց, եթէ մեռանել տարապարտոց* /Ազաթ.,100/: *Առնե՞ս* զկամս իմ, *թէ ոչ պաշտես* զդիսն /ն.տ.,109/: Ինչպես նկատվել է, երկրորդում ևս սովորաբար առկա է լինում նույն մասնակաղապարը, միայն թե՛ հարցական հնչերանգը ստորոգյալից փոխադրվում է շաղկապի վրա: Եթե առաջին եզրում վերոնշյալ հաջորդականությունը շրջվում է՝ $\{OկամA \rightarrow P\}$, ապա նույնը սովորաբար կատարվում է նաև երկրորդում. ինչպես՝ Ղակի՞՞ զգործիցեն արդեօք, եթէ արձակ բանակեսցին. Ճակատ առ ճակա՞տ գործիցեն, եթէ համագունդ ընդ մի տեղի դրդիցեն /Եղ.,176/ և այլն:

2.5 Եթե հարցումն արտահայտվում է ստորոգյալի լրացմամբ, ապա նա սովորաբար նախադասության սկզբում է՝ իր լրացյալից առաջ (*Տէ՛ր՝ առ մե՞զ ասացեր զառակոյ այդ* /Դուկ.,ԺԲ,41/, *Իսկ ի բռնատրա՞ց արդեօք ի հարկէ մեռանիցի* /Ազաթ.,460/), եզակի դեպքերում նաև՝ նախադասության վերջում (*Գուցէ եկեալ յանկարծակի՝ զտանիցէ զձեզ ի քո՞ւն* /Մարկ.,ԺԳ,36/):

2.6 Եթե հարցման ուժը կենտրոնացած է ենթակայի վրա, ապա հարցական նախադասություններն հիմնականում ունեն «Ենթակա→ստորոգյալ» և «Ենթակա→ստորոգյալ→իմնդիր կամ պարագա» ($\{S \rightarrow P\}$ և $\{S \rightarrow P \rightarrow OկամA\}$) շարադասական մասնակաղապարները: Օրինակներ՝ *Ա՞յս հատուցումն* եղև ինձ /Բուզ.,224/: *Օրէ՞նք մեր պատճառք իցեն անվաստակ լինելոյ առաջի քո* /Եղ.,92/: *Արդ դո՞ւք* պարարիցէք զմարմինս ձեր նմա ի կերակուր /ն.տ.,110/: *Դէ՛ն ուրեմն* հարաւ ի քեզ /Բուզ.,214/: *Ե՞ս* ծնայ զսսա /Թուոց., ԺԱ,12/:

Հաճախ հարցում արտահայտող առաջադաս ենթական, որ առանց այդ էլ տրամաբանորեն ընդգծված է, «գրաբարի վայելչություններից մեկի»⁵ ավելադիր շրջման ոճական հնարանքի գործադրման շնորհիվ օժտվելով առանձնահատուկ արտահայտչականությամբ, այդ դիրքում վեր է ածվում նախադասությամբ հաղորդվող մտքի ամենակարևոր միավորի⁶, ինչպես՝ *Դո՞ւ* ես որ գալոցն ես /Դուկ.,Է,19/: *Ո՞վ* է որ մերձեցան յիս /ն.տ.,Ը,45/ և այլն:

Համատուագրություններ

Ազաթ. - Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1914:
 Բուզ. - Փաստոսի Բիզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912:
 Եզն. - Եզնկայ վարդապետի Կողբացոյ «Եղծ աղանդոց», Թիֆլիս, 1914:
 Եղ. - Եղիշէի Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957:
 Կոր. - Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941:
 ՂՓՊՀ - Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութիւն Հայոց և Թուրք առ Վահան Մամիկոնեան, Տիֆլիս, 1904:
 ՄԽՊՀ - Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1913:
 Ս. Գրքի (Աստուածաշունչ մատեան Հնոց և Նորոց Կտակարանաց, Կ.Պոլիս, 1895) համատուագրություններից՝ Առակք. - Առակք Սողոմոնի, Գործք - Գործք Առաքելոց, Գ.Թազ. - Գիրք յորորդ թագաւորաց, Գատ. - Գիրք Գատատրաց, Ելից - Գիրք Ելից, Երզ. - Երզ Երզոց, Եսայի - Մարգարեութիւն Եսայեայ, Էկդ. - Գիրք Էկդէսիաստիկեայ, Թուոց - Գիրք Թուոց, Իմաստ. - Գիրք Իմաստութեան, Ծննդ. - Գիրք Ծննդոց, Դուկ. - Սրբոյ Աւետարանիս Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Դուկասոյ, Մատթ. - Սրբոյ Աւետարանիս Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Մատթէոսի, Մարկ. - Սրբոյ

⁵ Ա. Բ ա գ ը ա տ ու ն ի, Հայերէն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852, էջ 444:
⁶ Այդ մասին տես Ս. Արեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965; Խ. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայերէնի պարզ նախադասության շարադասությունը, Եր., 1976, Ս. Հայրապետյան, Հայերէնի շարադասության ոճական հնարավորությունների շուրջ, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 3, 2000 և այլն:

Անետարանի Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Մարկոսի, Յեւու. - Գիրք Յեւուսյ, Յօր - Գիրք Յօրսյ, Յօհ.-Մրբոյ Անետարանի Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Յօհաննոս, Մաղմ. - Գիրք Մաղմուսաց:

СЛОВОПОРЯДКОВЫЕ МОДЕЛИ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ КЛАССИЧЕСКОГО ГРАБАРА.

— *Резюме* —

— *С. Айрапетян* —

В статье рассматриваются все словопорядковые модели вопросительных предложений в языке самостоятельных и переводных источников первой половины V века. Выявляются особенности порядка слов и взаимосвязь между вопросительной интонацией и словопорядковой организацией в данном типе предложений классического грабара.

Фиксируется частотность и активность применения в языке каждой из этих моделей порядка слов. Рассматриваются также характерные для грабара “плеонастическая инверсия” и некоторые другие стилистико-выразительные особенности словопорядка в вопросительных предложениях древнеармянского литературного языка.